

1

NAAR ZUID-AFRIKA

DE ZORGEN VAN JOPIE

21

Op 6 december 1947 wordt Henk van Woerden in het katholieke ziekenhuis aan de Hooigracht te Leiden geboren met een uitpuilend linkeroog. De druk op het oog is te hoog en dat is dusdanig gevaarlijk dat de zuigeling zeker tot de kerst in het ziekenhuis moet blijven. De artsen hebben geconstateerd dat een vlies over het linkeroog hangt, maar weten niet precies wat ze ermee aan moeten.

Hoewel Henk eind december naar huis mag, staat het eerste levensjaar in het teken van oogonderzoeken. Lang blijft onduidelijk wat er aan de hand is. Een foto van 1 januari 1948 toont een baby met een gewoon oog en een dat bijna twee keer zo groot is, het oogwit ontbreekt bijna volledig. Ruim een halfjaar later, op 17 augustus, stellen de artsen uiteindelijk een diagnose: Henk heeft aangeboren glaucoom – een ‘koeienoog’, wat inhoudt dat zijn linkeroog te snel groeit en vergeleken met zijn rechteroog een paar keer zo groot zal worden. Doordat het oogvocht niet kan afvloeien, neemt de druk toe, waardoor het oog nog groter zal worden. De pijn die dit veroorzaakt, leidt ertoe dat Henk vaak huilt, schrijft zijn moeder. Onder-

tussen hopen de tranen zich op achter het vlies.

De medici vrezen dat de oogzenuwen zullen afsterven, en nog geen maand na de diagnose ondergaat Henk zijn eerste operatie. Het hele jaar blijft de zorg of het linkeroog even snel zal groeien als het rechter- of dat er scheefgroei zal optreden. En dat lijkt het geval: het linkeroog blijft groter en is vooral vertroebeld. Een nieuwe operatie volgt, vlak voor Henks tweede verjaardag. Hoewel glaucoom niet altijd leidt tot blindheid, zeker niet wanneer de artsen er vroeg bij zijn, wordt in 1953 toch besloten tot een ingreep: het koeienoog wordt eruit gehaald en vervangen door een (blauw) glazen oog.

22

Jopie is bang voor de operatie, schrijft ze aan haar moeder. De vijfjarige Henk ook, vermoedt ze, maar hij laat er weinig over los. In aantekeningen herinnert Henk zich de dag zelf als volgt:

Ik neem me die ochtend voor om tot één miljoen te tellen. Beneden roept moeder dat we moeten opschieten, maar ik raffel eerst de tientallen af en tuur naar de geborduurde kaboutertjes boven het bed van mijn kleine zus. Als iedereen de jas aanheeft, stommel ik de trap af en breek bij de voorlaatste tree door het onzichtbare fragiele lint van de eerste duizend heen. Wij passeren twaalf lantaarnpalen langs de vaart tot de eerste brug, die als we rechtsaf zouden slaan, naar school zou leiden. Vanochtend gaan we eraan voorbij. Er volgen nog 17 bruggen door de binnenstad, één zwaan, één molen, dertien eenden. Vijf jaar ben ik, vier maanden en 17 dagen erbij geteld. Ik tel met de ogen wijd opengesperd. Mijn getallen willen het daglicht zien. [...] Er staat een chirurg over mij heen gebogen die kalmpjes mijn linkeroog verwijdert met

een heel delicaat mesje. Het oog is rustig en vastbera-
den, verzet zich niet; voelde zich al een tijdje onwel
en weet dat het moment is aangebroken om van een
losgewoeld bedje afscheid te nemen. De narcose was
vies.

Henk personifieert zijn oog, zodat het past binnen de rol
die het speelt in *Moenie kyk nie* (hij nam de passage maar
gedeeltelijk op). Dat hij daadwerkelijk maniakaal telde,
is nergens terug te vinden: niet in brieven of verhalen
achteraf. Het zijn ook gedachten die niet echt passen bij
een vijfjarige, maar wel bij iemand die terugkijkt op de
belangrijke gebeurtenissen van zijn jeugd. De angst voor
de reacties op het glazen oog lijkt groter dan de angst
voor de operatie zelf. Om van de onmogelijkheid dat
Henk iets merkte van de operatie zelf nog maar te zwij-
gen.

23

Wanneer hij terugkeert uit het ziekenhuis, verstoppt hij
zich direct. Hij zoekt de duisternis op met een lampje en
wat *Donald Ducks*. Zijn vader maakt er korte metten
mee: ‘Hij drukt mijn gezicht door de vitrage en de plan-
ten aan de ruit. Geraniums hebben een onaangename
geur. Vader zegt: “Laat maar zien dat je anders bent”,’ is
in diezelfde aantekeningen te lezen.

De vrees voor buurtkinderen blijft en Henk durft zich
niet te vertonen aan zijn vriendjes en buurtgenoten, her-
innerde zijn tante Bep van Woerden zich in een gesprek
dat ik met haar had. Het duurt een behoorlijke tijd voor-
dat leeftijdgenoten weer met Henk willen en durven spe-
len, maar naar school moet hij uiteindelijk toch. En dan
blijkt dat de katholieke kleuters van drie huizen verderop
hem helemaal niet uitlachen.

Henk lijkt ook op school – hij zit op de Montessori

school in Leiden – niet heel erg gepest te worden met zijn glazen oog. Moeder Jopie schrijft er in ieder geval niets over. In zijn aantekeningen voor de roman *Moenie kyk nie* schrijft Henk dat hij het medelijden dat hij krijgt, besluit uit te buiten. De juffen geven hem extra aandacht, en wanneer het uitkomt maakt hij een onbeholpen indruk om iets niet te hoeven doen of om vertedering op te roepen. De methode werkt; ook latere vriendinnen vallen voor de kwetsbaarheid die in dit oog verborgen ligt.

24

Het glazen oog was niet de enige reden dat Henks jeugd niet vrij van zorgen was. Zijn moeder leed vanaf haar geboorte al aan darmproblemen. Over het verloop van het ziekteproces doet Jopie vanaf 1946 uitvoerig verslag in haar brieven aan haar moeder, oma Scheepstra. Haar echtgenoot lijkt weinig betrokken bij het ziekteproces: hij is veel afwezig en in de brieven die Jopie aan haar moeder schrijft over hoe ze zich voelt, komt hij niet ter sprake.

Jopies gezondheid is tijdens Henks hele jeugd een bepalende factor: Jopie kan weinig voedsel verdragen, de kinderen gaan vaak bij anderen eten of uit logeren omdat ze te zwak is om voor hen te zorgen en meerdere malen wordt ze opgenomen in het ziekenhuis. Naast de darmklachten komen er vanaf 1954 problemen met de lever bij, waarvoor Jopie injecties krijgt, zoals in die tijd gebruikelijk is bij een tekort aan vitamine B₁₂. Het grootste probleem is een ‘verkleving’ in de darmwand die ontstaat door ontstekingen in de buikholte. Dr. A.L. Myburgh – die gepromoveerd was op *Causes and Treatment of Abdominal Adhesions*, een proefschrift over juist haar ziekte dat Jopie van a tot z tot zich neemt – had zich weliswaar lange tijd over Jopie ontfermd, maar zonder

resultaat.¹ In 1957 is ze een ‘wandelende tijdbom’ geworden. Er vallen steeds meer gaten in haar darmen, waarschijnlijk veroorzaakt door de ziekte van Crohn, een chronische ontstekingsziekte in het darmkanaal.

De klachten zullen in Zuid-Afrika alleen maar toenemen. Vlak voor vertrek, vanaf november 1956, logeren de twee jongste kinderen, Anneke en Carl, nog bij oma Scheepstra in Paterswolde omdat Jopie niet meer voor hen kan zorgen. Eerder dat jaar wordt ze voor langere tijd in het ziekenhuis in Leiden opgenomen. Ze weegt inmiddels minder dan vijftig kilo. Het verblijf staat in het teken van een reinigingskuur en onderzoeken. Er wordt zelfs een darmoperatie uitgevoerd. Daarnaast moeten wonderolie en samenzang verlichting brengen: elke middag doen de verpleegsters de deur naar de mannenafdeling open, waarna een gezamenlijke bijbelvoordracht en psalmgezang volgen. Het mag allemaal niet baten. Hoewel Jopie na zeven weken weer naar huis kan, houdt ze problemen met voedsel. De vermoeidheid blijft. Met Jopie zal het niet meer goedkomen.

Oma Scheepstra doet wat ze kan. Ze stuurt eten, meel, kolen en kleren. Het hele jaar door laat ze aan de Kapteynstraat in Leiden vlees afleveren, en ’s winters komen daar wekelijks briketten bij. Alles wat Jopie aan voedsel kan verdragen, moet ze ook krijgen. Ongeacht het jaargetijde: sinaasappels en grapefruits worden door de groenteboer aan huis afgeleverd op kosten van oma Scheepstra.²

Oma Scheepstra, de dochter van een rijke herenboer en weduwe van een hoofdinspecteur bij de Rijksbelastingen, is dodelijk ongerust. Jopie is haar enige kind en ze vreest dat ze alleen zal achterblijven wanneer ook nog eens haar dochter sterft. Daar komt bij dat de brieven die

Jopie stuurt, niet echt geruststellend zijn: zodra zijzelf of een van de kinderen verkouden is, meldt ze dat. Uit de brieven blijkt bovendien dat ze met een weinig zorgzame man is getrouwd, die als het even kan niet alleen overdag weg is naar zijn werk, maar ook 's avonds na het eten graag de hort op gaat.

26

Johanna Wilhelmina Hendrika, oftewel Jopie, is de dochter van Kee Bouma en Hendrik Willem Jan Scheepstra. Ze wordt in 1921 geboren, als tweede dochter. Twee jaar eerder was haar moeder bevallen van een doodgeboren meisje. Afgaand op de foto's heeft Jopie een beschermde jeugd gehad: zelfs in de zomer gaat ze vaak nog warm gekleed. Het commentaar van oma Scheepstra onder de ingeplakte foto's is de ene keer 'je bent weer aangesterkt', dan weer 'je ziet wat wit omdat je ziek was'. Behalve beschermd, ziet Jopie er ook goed verzorgd uit. Het gezin gaat vrij vaak op vakantie – vooral naar het strand, dat is goed voor Jopies gezondheid, denkt oma Scheepstra. De vader van Jopie overlijdt in 1946 op 59-jarige leeftijd – hij heeft tot zijn dood bij de belastingdienst gewerkt. Kee Scheepstra gaat in Paterswolde wonen bij haar moeder. Jopie gaat niet mee, ze heeft inmiddels Joop van Woerden ontmoet, hoe en waar is onduidelijk.

In ieder geval wordt op 7 mei 1947 wegens 'familieomstandigheden' het huwelijk van Joop en Jopie in stilte voltrokken. Het kaartje dat de familieleden en vrienden op de hoogte stelt, meldt dat dominee A. de Voogd verhinderd was door ziekte. De kerkelijke inzegening wordt tot nader order uitgesteld. Ruim een maand later, op 13 juni 1947, is het kerkelijk huwelijk in de Nieuwe Kerk te Delft, waar Joop opgegroeid is. Vervolgens is er een diner waarvoor familieleden een menukaart hebben gemaakt.

Oma Scheepstra wordt in een spotprent bij het menu geplaagd omdat ze overbezorgd is en haar dochter nu toch echt moet laten gaan. Wanneer ze jaren later de brieven van haar dochter ordent evenals de foto's en andere spullen die ze bewaard heeft ter herinnering aan Jopie, krabbelt ze in de kantlijn van de menukaart: 'Geen wonder dat moeder bezorgd was, wel?'

Joop heeft op het huwelijkskaartje het beroep 'Filmtechniker' gezet, een omschrijving die voor veel interpretaties vatbaar is, maar niet echt duidelijk maakt welke diploma's hij had. Ongetwijfeld moet ze verhullen dat hij die niet heeft gehad. Bovendien werkt hij op het moment dat hij in het huwelijk treedt, in het familiebedrijf van zijn vader, Henk van Woerden, een groothandel in levenswaren. Filmtechniker spreekt volgens Joop tenminste tot de verbeelding. Wanneer hij bijna tien jaar later naar de Kaap vertrekt noemt hij hetzelfde beroep. Deze keer komt de benaming dichterbij de buurt: hij verkoopt losse cameraonderdelen en repareert kapotte fototoestellen.

De 'familieomstandigheden' waarop wordt gedoeld, zijn waarschijnlijk die waarin Jopie verkeerde. Zij moet namelijk al zwanger zijn geweest, want zeven maanden later werd Henk geboren. Hij was een zevenponder, dus van een vroeggeboorte kan geen sprake zijn en het ziekenhuisrapport maakt ook geen melding van een zevenmaandskind.

Een huwelijksreis blijft uit en geen enkele brief wijst erop dat Jopie erg verliefd is op Joop of blij is met het huwelijk. Nieuw voor haar is dat ze niet iemand naast zich heeft die haar met goede zorgen omringt. Waar oma Scheepstra haar dochter lijkt te wurgen met liefde en zorgzaamheid, is Joop vooral bezorgd om zichzelf. Vanaf haar huwelijk stuurt Jopie bijna dagelijks brieven naar

Paterswolde waarin ze haar moeder bedankt voor het geld, het eten, de kledij en de briketten. Ze schrijft over de maaltijd die ze kookte, of het smaakte en of ze zich nog goed voelde na het eten. Daarnaast heeft ze het over geldgebrek terwijl ze ook meldt welke kleren en spullen ze in de aanbidding heeft gekocht. En natuurlijk vertelt ze uitgebreid over de kinderen. Henk is een stille jongen die graag leest, de twee jaar jongere Hans is drukker. Ze kunnen het goed met elkaar vinden en spelen veel om het huis met andere buurtkinderen. Met Anneke, die in 1952 is geboren, gaat ze vaker de strijd aan over het middagslaapje. Anneke huilt ook wat meer dan de jongens. De in 1956 geboren Carl daarentegen komt in de verhalen terug als een gemakkelijke, luie baby. Hans is het grootste zorgenkind. Hij is dromerig, loopt vaak weg en wordt na uren op een achterpaadje teruggevonden. Tegenwoordig zou hij ongetwijfeld het stempel ADHD krijgen.

Al met al lijkt de jeugd van Henk er een waarin ouderwetse rust en regelmaat overheersen, maar zorgen zijn er natuurlijk wel. Alleen deelt Jopie die weinig met haar man of met de kinderen. Ze lucht haar hart bij haar moeder: ze is bang voor wat er komen gaat en ze is snel moe, maar daar wil ze de kinderen zo min mogelijk mee belasten. Alleen wanneer Henk en Hans op school zitten en de twee jongsten slapen, kruipt ze ook in bed. De hulpen in de huishouding die er soms zijn, lijken voor de kinderen een vanzelfsprekendheid. De jongens spelen na school bovendien bij kinderen uit de buurt en blijven daar dan ook eten. Zelfs de buurt lijkt Jopie wat te willen ontlasten. Op dagen dat het slecht gaat, schrijft Jopie aan haar moeder, helpt Henk haar zonder er veel woorden aan vuil te maken. Opvallend genoeg gaat het in de brieven vooral over praktische zaken, echte emoties komen

er niet bij kijken. Jopie zelf lijkt zich niet af te vragen hoe de kinderen haar zwakke gezondheid ervaren, maar dat Henk bezig is met zijn moeder, blijkt uit zijn zorgzaamheid voor haar en broer Hans. Hij probeert in de keuken te helpen, veroorzaakt geen problemen en wanneer Hans weer eens is weggelopen – wellicht om de zorgelijke sfeer thuis te ontvluchten – is het Henk die hem zoekt en thuisbrengt.

De toon in de brieven is over het algemeen redelijk gemoedelijk, maar vlak voor het vertrek naar Kaapstad verandert die. Jopie is erg zenuwachtig, heeft meer last van haar darmen dan ooit en is nog sneller moe dan vroeger. ‘Ik schijn me nerveus te maken, waar ik vroeger totaal geen last van had (al deed ik het toen waarschijnlijk ook wel) maar nu ben ik direct gammel en ik kan er echt niets aan doen. Ik redeneer met mezelf als Brugman, maar dat helpt geen zier.’

Wanneer deze brief geschreven wordt, logeert Henks zusje Anneke bij haar grootmoeder. Spoedig volgt Hans en daarna komen ook Henk en Carl. Schoonmoeder Van Woerden springt nu af en toe eveneens bij, zij het op gepaste afstand. Vanuit Noord-Drenthe houdt oma Scheepstra de regie stevig in handen en ze wil daarbij liever niet te veel familie van vader Joop om haar dochter heen.

Van de Van Woerdens heeft ze namelijk van meet af aan geen hoge pet op. Ze is vastberaden zich niet opzij te laten zetten door haar schoonzoon Joop. Niet geheel verrassend is het dat deze betrokkenheid menigmaal tot problemen tussen haar en haar schoonzoon leidt. Wanneer Joop in 1954 lange tijd slechts halve dagen werkt en soms helemaal niet omdat hij volgens Jopie ‘overwerkt’ is, bereikt de bemoeienis een hoogtepunt. Jopie schrijft haar moeder dat het salaris behouden zal blijven en dat